

BIBLIOTEKARZ PODLASKI
4/2021 (LIII)
<https://doi.org/10.36770/bp.651>
ISSN 1640-7806 (print) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Joanna Dziezic*

Uniwersytet w Białymstoku, Polska / University of Białystok, Poland

ORCID: 0000-0002-4354-5882

Последний кинем взгляд на бывший наш эдем!
O motywach arkadyjskich w lirycy Apollona Majkowa

Последний кинем взгляд на бывший наш эдем!

On Arcadian motifs in the lyric poetry of Apollon Maykov

Abstract: The article is devoted to the discussion of Arcadian themes in the poetry of Apollon Maykov. It discusses the traditional idyllic depiction of Arcadia as the lost paradise of childhood, so yearned for by the poet. The presence of anti-idyllic motifs – escaping/leaving the earthly Eden – is also pointed out. Maykov’s Arcadian landscapes are also analysed in relation to the current of land poetry and the myth of the “nobleman’s nest”. The Arcadian nature has aesthetic (beauty and richness of nature) and ethical values for the poet (harmony, peace, goodness, naturalness and truthfulness).

Keywords: Arcadia, nobleman’s poetry, idyll and anti-idyll, nobleman’s topos.

Motyw Arkadii w spuściźnie poetyckiej Apollona Majkowa (1821–1897), jednego z czołowych przedstawicieli nurtów poezji antologicznej i sztuki czystej w dziewiętnastowiecznej lirycy rosyjskiej, do tej pory nie stanowił przedmiotu

* Joanna Dziezic – dr, adiunkt na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku; autorka monografii *Fiodor Tiutczew i jego dzieło. Człowiek – przyroda – historiozofia – estetyka* (2016).

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

refleksji uczonych. Uwagi o idyllicznym, sielankowym charakterze jego wierszy pojawiają się między innymi w pracach Michaiła Epsztejna czy Witolda Kowalczyka¹, poświęconych poezji pejzażowej i antologicznej tego twórcy, brak jednak dotychczas opracowań poświęconych wyłącznie tematyce arkadyjskiej.

Do tego stanu rzeczy w dużej mierze przyczynił się zapewne fakt, że recepcja wątków arkadyjskich w literaturze rosyjskiej ma charakter szczególny. Po pierwsze dlatego, że literatura rosyjska w swojej początkowej fazie rozwijała się pod wpływem kultury i literatury bizantyjskiej, czerpiąc przede wszystkim z zasobów tekstów religijnych. Bogata staroruska literatura przekładowa obejmowała przede wszystkim liczne tłumaczenia kazań, Pisma Świętego, teksty Ojców Kościoła czy żywoty świętych, a nie teksty świeckie, w których motyw arkadyjski był obecny. Po drugie, z uwagi na specyfikę rosyjskiego procesu historycznoliterackiego, w którym, w odróżnieniu od literatur zachodnioeuropejskiej, nie wyodrębniła się epoka renesansu, zaś barok, klasycyzm i sentymentalizm nakładały się na siebie i współegzystowały, a zatem topos arkadyjski nie miał czasu, by utrwalić swoją obecność w utworach rosyjskojęzycznych. Obecność wątku Arkadii w tekstach rosyjskich autorów wyraźnie zaczyna zaznaczać się dopiero w trzech ostatnich dziesięcioleciach XVIII wieku. Niemiecki sławista Peter Thiergen wyodrębnia trzy typy obrazu Arkadii, które ukształtowały się w literaturze rosyjskiej:

С одной стороны в России реципируются традиционные идеализированные образы-клише с положительной семантикой. Здесь можно найти все топосы (включая греческие пастушеские имена и примеры сентиментальных ландшафтов по образу *locus amoneus*), которые присутствуют в позитивных картинах Аркадии. В то же время очень рано обнаруживается тенденция иронического и даже несколько фривольного снижения образа.

С другой стороны, речь заходит (и прежде всего в эпоху романтизма) об аркадских сценариях деструктивного характера, которые принципиально разрушают воображаемый идиллический мирозобраз и разоблачают идиллию как нечто мнимое. Так называемая «полнота счастья в ограничении» (по Жан-Полу) перестает быть вожделенным убежищем, но, напротив, об-

¹ М. Эпштейн, *«Природа, мир, тайник вселенной...»: Система пейзажных образов в русской поэзии*, Москва 1990. W. Kowalczyk, *Twórczość Apollona Majkowa i jej konteksty kulturowe*, Lublin 1991.

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

ретає черты бытия, угрожаемого в той же мере, что и опасного; аналогичные тенденции наблюдаются и в немецкой литературе [...].

Наряду с этим противительным или поляризованным представлением об Аркадии существует некая промежуточная амбивалентная форма, которая допускает свободную интерпретацию изречения «*Et in Arcadia ego*» отчасти в ассоциативной связи с Никола Пуссеном, но прежде всего с Шиллером [...]. В этом случае Аркадия рассматривается как некогда существовавший золотой век, который, возможно, вернется, но в переходящем настоящем станет знаком бренности бытия и потери иллюзий².

Wątki arkadyjskie pojawiają się między innymi w utworach Michaiła Łomonosowa (1711–1765), Antiocha Kantemira (1708–1744), Gawriiły Dierżawina (1743–1816), Nikołaja Karamzina (1766–1826), a zatem w twórczości artystów, którą autor *Szkiców Rzymu* (*Очерку Рима*, 1843–1845) świetnie znał i lubił.

Źródła motywów arkadyjskich w liryce Apollona Majkowa nie należy jednak upatrywać wyłącznie w upodobaniach literackich. Z pewnością dużą rolę odegrały inspiracje autobiograficzne. Apollon Majkow urodził się 4 czerwca 1821 roku w Moskwie, w rodzinie oświeconej rosyjskiej szlachty. Jego ojciec, Nikołaj Apollonowicz Majkow (1794–1873) był malarzem akademikiem, matka, Jewgienija Pietrowna (z domu Gusiatnikowa, 1803–1880) – pisarką. Wczesne dzieciństwo poeta spędził głównie w rodowych posiadłościach Nikolskoje i Czeczicha. Wspomnienie pogodnych, bez trosk lat dziecinnych wpłynęło na ujęcie motywu wiejskiej arkadii jako czasu szczęśliwego, a zarazem połączyło go z tradycjami kultury rosyjskiego ziemiaństwa. Latem 1834 roku rodzina, mając na uwadze dalsze kształcenie dzieci, przeniosła się na stałe do Petersburga. Atmosfera domu rodzinnego była ukierunkowana na rozwój sfery duchowej i intelektualnej dzieci. Przy tym dom Majkowów był jednym z najważniejszych centrów życia kulturalnego i umysłowego stolicy. To tam zbierali się najważniejsi przedstawiciele rosyjskiej inteligencji szlacheckiej XIX wieku.

Debiut literacki Apollona Majkowa przypadał na lata czterdzieste XIX wieku, kiedy w Rosji żywe były jeszcze tradycje estetyki romantycznej. W tym to dziesięcioleciu ukształtowało się kilka ugrupowań poetyckich, wśród któ-

² Петер Тирген, *Образы Аркадии в русской литературе XVIII–XIX вв.*, с. 72–73, <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazy-arkadii-v-russkoy-literature-xviii-xix-vv> [20.06.2021].

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

rych ważne miejsce zajmowali poeci „antologiccy”, do których grona zaliczani są właśnie Majkow, Afanasij Fet (1820–1892), Jakub Połonski (1819–1898) i Mikołaja Szczerbina (1821–1869). Reprezentanci owego nurtu podejmowali wątki i tematy antyczne (zachwyt sztuką starożytnej Grecji i Rzymu, opiewanie przyrody Południa, antycznego hedonizmu i erotyzmu). W latach pięćdziesiątych XIX wieku z poetów tego nurtu ukształtował się nowy kierunek w liryce rosyjskiej, zwany poezją „sztuki czystej”. A zatem naturalnym wydaje się, że motywy arkadyjskie znalazły swoje oparcie w poglądach estetycznych Majkowa (sięganie po ponadczasowe tematy piękna, przyrody, miłości, odrzucanie hasła użyteczności sztuki).

Z perspektywy prowadzonych badań istotny jest jeszcze jeden aspekt – cechy osobowości samego twórcy. Jak przypomina Dmitrij Miereżkowski:

Жизнь Майкова – светлая и тихая жизнь артиста, как будто не наших времен. Она вытекает из глубокого, древнего источника – из патриархальной артистической семьи, в которой темные стороны крепостного права и связанной с ними обломовщины уничтожены благородным влиянием искусства и передаваемых из рода в род культурных преданий. Большинство поэтов в юности должно преодолевать сопротивление семьи, родных и близких, считающих поэзию пустым, непрактичным занятием, аристократическою забавой. **Судьба устроила так, чтобы сделать жизненный путь Майкова ровным и светлым. Ни борьбы, ни страстей, ни бурь, ни врагов, ни гонений. Путешествия, книги, памятники древности, рыбная ловля, стихи, мирные семейные радости, и над всей этой жизнью, как ясный закат, мерцание не бурной, но долговечной славы – такая счастливая доля достается немногим баловням судьбы, особенно в наше время и в нашем Отечестве**³.

Można zatem wnioskować, że charakterystyczne, zdaniem większości badaczy, dla liryki autora *Maszeńki* (*Машенька*, 1846) piękne, harmonijne obrazy przyrody, radosny i pogodny sposób przedstawiania świata, odzwierciedlają cechy właściwe dla jego usposobienia i światopoglądu.

³ Д. С. Мережковский, *А.Н. Майков, Философские течения русской поэзии*, 1896, с. 77, <https://cyberleninka.ru/article/n/a-n-maykov/viewer>, [6.06.2021]. Wszystkie podkreślenia i wytłuszczenia w cytowanych tekstach, o ile nie zostanie zaznaczone inaczej, są mego autorstwa – J. D.

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

Niniejszy artykuł nie wyczerpuje tematyki arkadyjskiej w spuściznie lirycznej Apollona Majkowa, ale jest próbą omówienia tych motywów. Przedmiotem analizy są wybrane utwory, najbardziej reprezentatywne z punktu widzenia badanej tematyki.

Rozstanie z sentymentalną Arkadią

Motywy arkadyjskie w poezji Apollona Majkowa pojawiają się już na początku jego drogi twórczej, w latach czterdziestych XIX wieku. W tym to okresie dominuje w jego liryce poezja antologiczna. Dużą grupę stanowią utwory przedstawiające pejzaże Grecji i Rzymu. Pojawiają się jednak także wiersze, w których krajobraz ukazany jest w sposób uogólniony, bez detali przyrody, które pozwoliłyby powiązać pejzaż z konkretną topografią. W 1841 roku powstaje wiersz *Pożegnanie z wsią (Прощание с деревней)*, opisujący rozstanie podmiotu lirycznego z wiejską Arkadią, w której spędził swoje dzieciństwo. Utwór rozpoczyna się zwrotem do przyjaciół:

О други! прежде чем покинем мирный кров,
Где тихо протекли дни нашего безделья
Вдали от шумного движенья городов,
Их скуки злой, их ложного веселья,
Последний кинем взгляд с прощальною слезой
На бывший наш эдем! Вот домик наш укромной:
Пусть век благой пенат хранит его покой
И грустная сосна объемлет ветвью темной! (s. 60)⁴

Negatywny obraz miasta z jego gwarem, fałszywą wesołością i dokuczliwą nudą przeciwstawiony jest spokojnej, szczęśliwej wiejskiej idylli. Podobnie jak rosyjscy sentymentalisci, Mikołaj Karamzin (1766–1826) i Aleksander Radiszczew (1749–1802), sięga Majkow po tradycyjny pozytywny obraz Arkadii. Wprowadza antytezę miasto (symbolizujące cywilizację i kulturę) – wieś (reprezentującą szczęśliwy, niewinny świat przyrody). Kontrast pomiędzy tymi

⁴ А. Н. Майков, *Избранные произведения. Библиотека поэта*, Ленинград 1977. Wszystkie cytaty utworów poetyckich Apollona Majkowa pochodzą z tego wydania. Przy kolejnych cytowaniach wskazywana będzie jedynie strona.

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

dwoma światami poeta podkreśla poprzez zastosowanie naładowanych emocjonalnie określeń. Wieś ukazana jest jako *locus amoneus*, który budzi jedynie dobre skojarzenia, takie jak „мирный кров, тихо протекли дни, домик укромной, век благой”. Przestrzeń miejska zaś przywodzi poecie na myśl takie zjawiska, jak „ложное веселье, скука злая, шумное движенье”.

Występują tu charakterystyczne dla pejzażu sentymentalnej Arkadii elementy: zaciszny domek, strzeżony przez opiekuńcze bóstwa, szumiąca dąbrowa, źródło i strumień. Spersonifikowana przyroda („грустная сосна”, „сладкий говор ключа”) jest przyjazna i opiekuńcza wobec człowieka:

Вот лес, где часто мы внимали шум листов,
 Когда сквозит меж них луч солнца раскаленной...
 Склонитесь надо мной с любовью вожделенной,
 О ветви мирные таинственных дубров!
 Шуми, мой светлый ключ, из урны подземельной
 Шуми, напомни мне игривою струей
 Мечты, настроены под сладкий говор твой,
 Унывно-сладкие, как песни колыбельны!.. (s. 60)

Idylliczny pejzaż dopełnia postać tajemniczej bohaterki, która w świetle gwiazd przegląda się w lustrze studziennej wody, myśląc o swym ukochanym:

А там,- там, на конце аллеи лип и ив,
 Колодезь меж дерев, где часто, ночью звездной,
 Звенящий свой кувшин глубоко опустив,
Дочь поля и лесов, склоняясь над темной бездной,
 С улыбкой образ свой встречала на водах
 И любовалась им, и тайно помышляла
 О стройном юноше,- а небо обвивало
 Звездами лик ее на зыблемых струях. (s. 60)

Wprowadzając postać „córy pól i lasów”, poeta nawiązuje z jednej strony do sentymentalnego motywu dwojga kochanków, z drugiej zaś – do idei człowieka pierwotnego, żyjącego w zgodzie naturą, stanowiącego jej część. Koncepcja ta, głoszona między innymi przez Jeana Jacquesa Rousseau, zakłada, że

człowiek powinien porzucić cywilizację i powrócić na łono przyrody, by jego życie nabrało sensu i harmonii⁵. Majkow, podobnie jak francuski myśliciel, zdaje sobie sprawę z utopijnego charakteru tej idei. Podmiot liryczny wiersza, choć niechętnie, ostatecznie opuszcza wiejski Eden.

Natura i wieś kojarzą się dla bohatera ze szczęśliwym czasem bez troski i niewinności, stanowiąc odwołanie do toposu dzieciństwa («песня колыбельная»). Motyw pożegnania z ziemskim rajem może być interpretowany jako swoista metafora życia ludzkiego. Człowiek musi pożegnać rodzinny dom i okres dzieciństwa, by wejść w dorosłość. Podmiot liryczny nie tylko zwraca się do bezimiennych przyjaciół, którzy towarzyszą mu w owej podróży, ale występuje w ich imieniu, o czym świadczy zastosowana w wypowiedzi liczba mnoga. Jego smutek i żzy są odzwierciedleniem ogólnoludzkiego doświadczenia tęsknoty za szczęśliwą krainą, w której minęły dziecięce i młodzieńcze lata. Bohater zdaje sobie sprawę z nieuchronności tego pożegnania („последний взгляд”), ponieważ biegu czasu zatrzymać nie sposób.

Inny charakter ma powstały w tym samym roku antologiczny utwór *Rozmyślenia (Раздумье)*. W pierwszej części wiersza poeta opiewa spokojne, wiejskie życie mieszkańców Italii. Ponownie szkicuje obraz domowego zacisza, strzeżonego przez Lary. Cerera i Bachus obficie obdarowują swoimi płodami mieszkających tam ludzi. Wiersz rozpoczyna się charakterystycznym horacjańskim zwrotem „блажен, кто...”:

⁵ O istotnym wkładzie Rousseau do tradycji arkadyjskiej pisze Józef Olejniczak: „W twórczości Rousseau dokonało się przewartościowanie motywu, o jakim staramy się opowiadać w niniejszej pracy. Na powrót przestaje on być literackim obrazem, a staje się ideą. W literaturze i sztuce dziewiętnastego i dwudziestego wieku sieć symboli odsyłających do konkretnego mitu o krainie idealnej ma znaczenie drugorzędne, istotniejszy jest (nazwijmy go tak na razie) «plan inspiracji» – więc owa tęsknota za krainą i stanem wiecznego szczęścia, utraconymi, wyśnionymi, bądź obiecany. Ta tęsknota staje się strukturalnym elementem literackiego motywu, którego genezę coraz częściej stanowi negatywna ocena historii, dramatyczne doświadczenie historyczne lub egzystencjalne i krytyka współczesności”. J. Olejniczak, *Arkadia i małe ojczyzny: Vincenz, Stempowski, Wittlin, Miłosz*, Kraków 1992, s. 101. Wpływ idei Rousseau na poglądy Majkova, dotyczące kształtowania się osobowości człowieka, można dostrzec również w tym, że francuski filozof wskazywał „[...] na konieczność wychowywania dzieci w bezpośrednim kontakcie z przyrodą, a także uzasadniając istnienie pewnych ról społecznych i nastawień moralnych, odwołujących się do naturalnego porządku świata”. Patrz: A. Warmiński, *Mit arkadyjski a (nie)możliwość powrotu do stanu utraconej niewinności*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, Folia 30: *Studia Philosophica* 2 (2005), s. 83.

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

Блажен, кто под крылом своих домашних лар
 Ведет спокойно век! Ему обильный дар
 Прольют все боги: луг его заблещет; нивы
 Церера озлатит; акации, оливы
 Ветвями дом его обнимут; над прудом
 Пирамидальные, стоящие венцом,
 Густые тополи взойдут и засребрятся,
 И лозы каждый год под осень отягчатся
 Кистями сочными: их Вакх благословит...
 Не грозен для него светильник эменид:
 Без страха будет ждать он ужасов эреба;
 А здесь рука его на жертвенники неба
 Повергнет не дрожа плоды, янтарный мед,
 Их роз гирляндами и миртом обовьет... (s. 47)

Pojawia się w tym utworze wyraźnie nakreślony włoski pejzaż – złociste łąki zbóż, akacje i drzewa oliwne otaczające dom, strzeliste topole nad strumieniem i dorodnie owocująca winorośl. Mieszkańcy Arkadii, pewni przychylności bóstw, nie obawiają się ani ziemskich trosk, ani śmierci i mrocznej otchłani Erebu.

Otwierając utwór formuła „блажен, кто” z jednej strony nawiązuje do tradycji poezji Horacego, z drugiej – do rosyjskiej poezji klasycystycznej Antiocha Kantemira (1708–1744) i Gawriiła Dierżawina (1743–1816). Tatiana Abramzon zwraca uwagę na funkcję kompozycyjną oraz filozoficzny potencjał owej formuły:

Блажен, кто... – одна из самых популярных формул русской поэзии XVIII – начала XIX века, собственный вариант которой был предложен почти всеми русскими поэтами того времени. Выступая в качестве формулы зачина, она обладает жанрообразующим потенциалом, создавая особую поэтическую структуру с отличительными признаками и приметами. В финале произведения она подводит итог поэтической речи, порой неожиданный. Занимая срединное положение в тексте, она формирует двухчастную композицию фрагмента, части которого находятся в отношениях «единичное & общее»⁶.

⁶ Т. Е. Абрамзон, «Блажен, кто...» в русской поэзии XVIII–XIX вв.: из истории формулы, „Проблемы истории филологии, культуры” 2015, № 3 (49), с. 369–370.

Majkow zgodnie z kanonem wykorzystuje ów zwrot jako frazę rozpoczynającą i nawiązuje do klasycznej dwuczęściowej kompozycji tego typu utworów, w których jedna część odnosi się do opisu ogółu (mieszkańcy Italii), zaś druga przekazuje to, co jednostkowe (uczucia i emocje podmiotu lirycznego). Pojawia się tu także nieoczekiwane zakończenie jako swoista przeciwwaga frazy „błogosławiony ten, który...”.

W drugiej części utworu zachwyty sielankową Arkadią ustępuje miejsca prawdziwym pragnieniom podmiotu lirycznego, którego nuży spokojne, monotonne życie. Pojawia się tu dążenie ludzkiej jednostki do działania, walki i wolności. Zdaniem podmiotu lirycznego, to właśnie poprzez walkę i aktywność człowiek może kształtować i rozwijać swego ducha. W obrazach burzy czy krążącego ponad oblodzonymi wierzchołkami gór orła wyraźnie widać inspiracje romantyczną poezją Michaiła Lermontowa (*Папрус, Демон*):

Но я бы не желал сей жизни без волненья:
Мне тягостно ее размерное теченье.
Я втайне бы страдал и жаждал бы порой
И бури, и тревог, и воли дорогой,
Чтоб дух мой крепнуть мог в борении мятежном
И, крылья распустив, орлом широкобежным,
При общем ужасе, над льдами гор витать,
На бездну упадать и в небе утопать. (s. 47-48)

Pod rajskim spokojem Arkadii skrywa się stagnacja i martwota, która jest źródłem cierpienia podmiotu lirycznego. Motyw ptaka opadającego w otchłań i wzbijającego się znów w niebo można odczytywać jako metaforę ludzkiego ducha, zawieszzonego pomiędzy ziemią a niebem, dobrem a złem. O ile pierwszy analizowany wiersz stanowi kontynuację klasycznego pozytywnego motywu Arkadii, drugi utwór zawiera element antyidylliczny – pragnienia bohatera prowadzą do zburzenia utopijnej sielanki, która nie może zaspokoić wszystkich potrzeb ludzkiej duszy. W ten oto sposób wprowadza zatem poeta dialektyczny światopogląd romantyzmu, wedle którego świat zbudowany jest na zasadzie antytez mających wspólne źródło. Dlatego zarówno pragnienie spokoju i harmonii wiejskiego raj, jak też burz i porywów współlistnieje w duszy człowieka.

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

Jeszcze dobitniej antyteza miasto-wieś wybrzmiewa w późniejszym wierszu *I oto miasto znów!...* (*И город вот опять!...*) z 1856 roku. Stanowi również dominantę kompozycyjną utworu. Pierwsza część dzieła, poświęcona krytycznemu opisowi „ludnej pustyni”, ma charakter filozoficzno-psychologiczny. Ukazuje tu poeta swoje rozczarowanie miejskim życiem i ludźmi, cierpienie z powodu nieprzystawania do świata, w którym nie może znaleźć swego miejsca, ponieważ nie chce być taki, jak inni. Pierwiastek antyidylliczny w tym początkowym fragmencie jest wyraźnie odczuwalny. Wypowiedź podmiotu lirycznego prowadzona jest z perspektywy uciekiniera z wiejskiej Arkadii:

И город вот опять! Опять сияет бал,
И полн жужжания, как улей, светлый зал!
Вот люди, вот та жизнь, в которой обновлены!
Я почерпнуть рвался из сельской тишины... (s. 142)

Ucieczka okazuje się błędem. Miasto i jego mieszkańcy, wśród których bohater szukał lepszego życia, okazują się miały i śmieszni. Poeta mówi o uczuciu alienacji i cierpieniu, które opanowały jego duszę:

Но, боже! как они ничтожны и смешны!
Какой в них жалкий вид тоски и принужденья!
И слушаю я их... **Душа моя скорбит!**
Под общий уровень ей подогнуться трудно;
А резвая мечта опять меня манит
В пустыни божий из сей пустыни людной... (s. 142)

„Ludnej pustyni” autor przeciwstawia „pustynię bożą” (świat natury). Zmęczona gwarem miasta wyobraźnia poety kreśli przed nim obraz ukochanej Arkadii – szerokie pole, nad którym niczym dzwoneczki rozbrzmiewają głosy skowronków, stromy, omszony brzeg rzeczki i malinowy chruśniak, w którym nieoczekiwanie pod postacią urodziwego wiejskiego dziewczęcia objawia się leśna nimfa:

То речка чудится, осыпавшийся скат,
С которого торчит корней мохнатых ряд
От леса, наверху разросшегося дико.

Чу! шорох – я смотрю: вокруг гнилого пня,
Над муравейником, алеет земляника,
И ветки спелые манят к себе меня...
Но вижу – разобрал тростник сухой и тонкий,
К пурпурным ягодам две бледные ручки
Тихонько тянутся... как легкий, резвый сон,
Головка детская является, роняя
Густые локоны, серебристые как лен...
Одно движение – и нимфочка лесная,
Мгновенно оробев, малиновки быстрее,
Скрывается среди качнувшихся ветвей. (s. 143)

Ostatnie wersy dzieła przedstawiają nasycony epitetami poetycki portret bohaterki („головка детская”, „бледные ручки”, „густые локоны, серебристые как лен”), uchwyconej przez poetę w momencie zbierania malin. Bukoliczny charakter drugiej części utworu łagodzi nastrój wiersza. Smutna i przygnębiająca początkowo atmosfera wiersza stopniowo zmienia się, staje się kojąca i łagodna.

Ziemiańska Arkadia Majkowa

Pojawienie się wątków arkadyjskich w twórczości Majkowa inspirowane było nie tylko sielską liryką klasycyzmu i sentymentalizmu. Niewątpliwie ślad na jego poezji odcisnął również ważny w literaturze rosyjskiej XIX wieku „mit szlacheckiego gniazda” („усадебный миф”)⁷. Zjawisko to stanowi immanentny składnik świadomości kulturowej Rosjan. Szlacheckie gniazdo symbolizowało wartości etyczne, obyczaje, tradycję i kulturę tworzone przez rosyjską szlachtę. Mit ten, jak wskazuje Olga Bogdanowa, kreuje abstrakcyjne i w dużej mierze wyidealizowane wyobrażenie o ziemiańskim dworze, poprzez taki opis jego topografii i życia jego mieszkańców, który nawiązuje do biblijnego archetypu – Edenu – lub do ponadczasowych starożytnych mitów o Złotym Wieku i błogim życiu w Arkadii.

⁷ Termin „усадебный миф” wprowadził do literaturoznawstwa Wasilij Szczukin. Patrz: W. Szczukin, *Mit szlacheckiego gniazda. Studium geokulturowe o klasycznej literaturze rosyjskiej*, przeł. B. Żyłko, Kraków 2006.

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

Mit ziemiańskiego dworu ma, zdaniem badaczki, charakter synchroniczny i uniwersalny. Kształtuje się on nie tyle w oparciu o zjawiska rzeczywistości empirycznej, co na podstawie utworów literackich, dlatego jawiąc się jako autentyczna interpretacja rzeczywistości, przesłania w ten sposób prawdziwą rzeczywistość⁸. Pojawia się on w szeregu utworów literackich, między innymi w twórczości Aleksandra Puszkina, Iwana Turgieniewa, Iwana Gonczarowa czy Iwana Bunina. Obecny jest także w tekstach poetyckich, na przykład w liryce Afanasija Feta i Apollona Majkowa. Mit „szlacheckiego gniazda” jest apoteozą kultury szlacheckiej, ale towarzyszą mu w zasadzie od samego początku motywy samotności, utraty, porzucenia i wreszcie śmierci. Motywy antyidylliczne stanowią zatem nieodłączny element poezji ziemiańskiej.

Tatiana Żaworonkowa i Farrukh Musajew dają taką oto definicję tego typu liryki:

Все мотивы «усадебной поэзии»: мотив уединения, мотив воспоминаний детства, проведенного в усадьбе, мотив возвращения в усадьбу, мотив чтения, мотив развлечений и т.д., характеризующие ее эстетическое своеобразие, фокусируются в «идиллическом хронотопе», содержательность которого очерчена М.М. Бахтиным: «вековая прикреплённость жизни поколений к одному месту, от которого эта жизнь во всех её событиях не отделена ([...] рождение, любовь, брак, труд, [...] сочетание человеческой жизни с жизнью природы ...) [...], привязанность жизни и ее событий к родной стране, к родному дому, родным полям, реке, лесу, т.е. к одному конкретному пространственному уголку, где жили отцы и деды, будут жить дети и внуки [...]»⁹.

Dla idyllicznej poezji ziemiańskiej charakterystyczne są cykle wierszy poświęcone różnym porom roku, gdzie obok opisu pejzażów ukazywane są także właściwe dla danej pory wiejskie prace i rozrywki. Tego typu obrazy beztróskiego życia występują już we wczesnych wierszach Apollona Majkowa. W wierszu *Zimowy poranek* (*Зимнее утро*, 1839) wieś radośnie wita nadchodzącą zimą.

⁸ O. A. Богданова, *Русская литературная усадьба XIX–XX вв.: теоретический аспект исследований*, „Mundo Eslavo” 2020, nr 19, s. 94.

⁹ Т. Ф. Жаворонкова, Ф. А. Мусаев, *Концепт усадебной лирики в поэтическом творчестве А.А. Фета. Актуализация проблемы*, *Фундаментальные исследования* (научный журнал) [10.07.2021], <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=36245>.

Podobnie jak w liryce pejzażowej, tutaj także poeta dąży do pokazania konkretnego, realistycznego obrazu, skupiając się na przedmiotach życia codziennego i właściwych dla danej pory roku obowiązkach i przyjemnościach.

Wiersz skupia uwagę czytelnika przede wszystkim na efektach malarskich, takich jak kolorystyka („янтарное зарево”, „коровое пятно”, „серебро снегов”), światłocienie („отлив пурпурный”), które mają oddać nastrój zimowego poranka. W wierszu tym Majkow stosuje częsty w jego twórczości motyw okna. Jego podmiot liryczny spogląda przez szybę na wiejski krajobraz, niczym na dzieło malarza:

Морозит. Снег хрустит. Туманы над полями.
Из хижин ранний дым разносится клубами
В янтарном зареве пылающих небес.
В раздумии глядит на обнаженный лес,
На дома, крытые ковром молодого снега,
На зеркало реки, застынувшей у берега,
Светила дневного коровое ядро.
Отливом пурпурным блестит снегов серебро;
Иглистым инеем, как будто пухом белым,
Унизана кора по ветвям помертвелым.
Люблю я сквозь стекла блистательный узор
Картиной новою увеселять свой взор; (s. 58)

Poeta opisuje także wiejskie przyjemności i prace. Widzimy zatem rybaka naprawiającego w swej chacie sieć i myśliwego spieszącego na łowy, słyszymy świst łyżew, sunących po gładkim lodzie:

Люблю в тиши смотреть, как раннею порою
Деревня весело встречается с зимою:
Там по льду гладкому и скользкому реки
Свистят и искрятся визгливые коньки;
На лыжах зверолов спешит к лесам дремучим;
Там в хижине рыбак пред пламенем трескучим
Сухого хвороста худую сеть чинит. (s. 58-59)

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

Występujące tu realistyczne detale nie burzą harmonii i sielankowej atmosfery utworu. W ich przedstawieniu autor posługuje się językiem prostym, nieprzeładowanym. Stosuje epitety stałe, takie jak „дремучие леса”, „лед гладкий”, „ранняя пора”. Nie pojawia się tu sentymentalna czułośćkowość ani zdrobnienia.

Jak zauważa Michaił Epsztejn, mimo iż poezja Majkowa ciąży ku idyllicznym, spokojnym pejzażom, zawiera wiele elementów realistycznego, bardzo konkretnego opisu:

В целом Майков тяготеет к идиллическому, умиротворенному пейзажу, но далеко не идеально-условному: его идиллии из жизни природы (например, «Рыбная ловля») насыщены такими реалистическими подробностями, которые по уровню своей вещественной конкретности превосходят пейзажи предшественников. Круглолистый лопух, болотный белоус, «как щетка, жесткий», лягушка, взгромоздившаяся на пенек,— подобная цепкость и пристальность взгляда, малохарактерная для лирической поэзии, выдает в Майкове современника и сомышленника И. Тургенева, Л. Толстого — величайших мастеров прозаического пейзажа¹⁰.

Wątek ziemiańskiej arkadii pojawia się także w wierszu *Sianokosy* (*Сенокос*) z 1856 roku. Pełen pogody opis pracujących przy zbiorze siana wieśniaków przywołuje na myśl sceny z *Pracy i dni* Hezjoda, w których starożytny twórca głosi pochwałę pracy na roli. Majkow kreśli sylwetki kobiet zgrabiających suchą trawę i mężczyzn ładujących siano na wóz:

Пахнет сеном над лугами...
 В песне душу веселя,
 Бабы с граблями рядами
 Ходят, сено шевеля.
 Там — сухое убирают:
 Мужички его кругом
 На-воз вилами кидают...
 Воз растет, растет, как дом...(s. 166)

¹⁰ М. Н. Эпштейн, *Природа, мир, тайник вселенной...*, s. 227.

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

Niczym w malarskiej scenie rodzajowej pojawia się także opis towarzyszących ludziom zwierząt. O ile we wcześniejszych wersach poeta skupia się na pogodnej atmosferze letniego dnia, zaś praca ludzi ukazana jest nie jako ciężki wysiłek (kobiety śpiewają pieśni), to statyczny obraz nędznego konia, który cierpliwie czeka na załadunek, wprowadza element realistyczny i nieco przygnębiający na tle owej pogodnej idylli:

В ожиданьи конь убогий
Точно вкопанный, стоит...
Уши врозь, дугою ноги
И как будто стоя спит... (s. 166)

Beztroski nastrój przywraca ukazany w ostatniej strofie obraz psa, bawiącego się niefrasobliwie w sianie:

Только жучка удалая,
В рыхлом сене, как в волнах,
То взлетая, то ныряя,
Скачет, лая впопыхах. (s. 166)

A zatem w obu wierszach autor *Jemszanu* (*Емиан*, 1874) nie wychodzi właściwie poza granice kanonu sielankowej poezji wiejskiej, ukazując jedynie jasne strony wiejskiego życia i nie zagłębiając się w szczegółowy opis życia rosyjskiego chłopstwa, co było częstym zarzutem ze strony krytyków należącego do nurtu rewolucyjnych demokratów. Tego typu utwory, które skupiały się na tematach piękna i przyrody, spełniały także bliskie Majkowowi postulaty nurtu czystej sztuki. Specyfiką liryki poety, którą można zaliczyć do poezji wiejskiej jest to, że rzadko pojawia się w niej obraz szlacheckiego dworu. Jego obecność sygnalizowana jest najczęściej poprzez jeden drobny detal – najczęściej motyw okna, jak w omawianym wierszu *Zimowy poranek czy w utworze Wiosna! Wystawiana jest pierwsza rama...* (*Весна! Выставляется первая рама...*, 1854). Wektor percepcji skierowany jest poza granice posiadłości, na sąsiadującą z nią wieś i otaczającą przyrodę.

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

Osobisty Eden poety

W latach pięćdziesiątych XIX wieku powstaje szczególnie interesujący z perspektywy badanego tematu wiersz *Wędkowanie* (*Рыбная ловля*, 1855). Majkow nie tylko wprowadza w nim po raz pierwszy w literaturze rosyjskiej motyw królestwa ryb, ale tworzy też nową odmianę gatunkową idylli, o czym piszą autorzy *Słownika encyklopedycznego Brockhousa i Efrona*: „образцом новой идиллии может служить «Рыбная ловля» Майкова, в которой мастерски описаны настроения, вызываемые местным пейзажем средней полосы России»¹¹.

Temat wiersza jest prosty – opowiada o wędkarskiej pasji podmiotu lirycznego (którego można utożsamiać z samym poetą). Motywy arkadyjskie nie wysuwają się na pierwszy plan, jednak już na początku wiersza pojawia się echo utraconego raję dzieciństwa:

Себя я помнить стал в деревне под Москвою.

Бывало, ввечеру поудить карасей

Отец пойдёт на пруд, а двое нас, детей,

Сидим на берегу под елкою густою,

Добычу из ведра руками достаем

И шёпотом о ней друг с другом речь ведём...

С летами за отцом по ручейкам пустынным

Мы стали странствовать... **Теперь то время мне**

Является всегда каким-то утром длинным,

Особым уголком в безвестной стороне,

Где вечная заря над головой струится,

Где в поле по росе мой след ещё хранится... (s. 351)

Dziecięca kraina szczęśliwości jest miejscem, w którym kształtuje się samoświadomość poety. Poczucie odrębności swego istnienia łączy się ze wspomnieniem szczególnej więzi z bliskimi (ojcem i bratem) i z przyrodą. W reminiscencjach świat ten przybiera cechy baśniowej, utopijnej krainy, w której czas się zatrzymał. Bohater boleśnie odczuwa wyrwanie z tego rajskiego zakątka, który jest jego prawdziwym domem, bezpiecznym i radosnym. Także w tym utworze

¹¹ *Идиллия, Энциклопедия Брокгауза и Ефрона*, Санкт-Петербург, Брокгауз-Ефрон 1890–1907, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz/9266> [26.07.2021].

Majkow powraca do negatywnego obrazu stolicy, w której czuje się wyobcowany i samotny:

В столицу приведён насильно точно я;
Как будто, всем чужой, сижу на чуждом пире. (s. 351)

Dopiero w momentach powrotu na łono natury poeta czuje się niczym w domu. Pojawia się zatem szczególny ciąg semantyczny: przyroda („божий мир”, „божья пустыня”) – Arkadia – dom. W tym utworze Majkow wychodzi poza granice liryki ziemiańskiej, w której centrum szczęśliwej Arkadii stanowi szlachecki dwór. W omawianym tekście dom podmiotu lirycznego jest miejscem ważnym. To tam mieszkają jego bliscy, tam powraca zmęczony po nocnym wędkowaniu. I stamtąd też ucieka chyłkiem, by znów pogрузić się w umiłowanym świecie przyrody, obserwować jego elementy, podziwiać życie i zwyczaje ryb, ptaków, roślin. I chociaż pojawia się w jego liryce, w tym także w omawianym wierszu *Wędkowanie*, obraz domu rozumianego jako budynek, szlachecki dwór, to świat przyrody jest domem prawdziwym, choć symbolicznym:

И, кажется, **опять я дома в божьем мире,**
Когда лишь заберусь на бережок ручья,
Закину удочки, сижу в траве высокой...
Полдневный пышет жар — с зарёй я поднялся:
Откинешься на луг и смотришь в небеса,
И слушаешь стрекоз, куда сон глубокой
Под тёплый пар земли глаза мне не сомкнёт...
О, чудный сон! Душа бог знает где, далёко,
А ты во сне живёшь, как всё вокруг живёт... (s. 352)

Podobnie, jak w poprzednich analizowanych utworach, pojawia się (już złagodzony) kontrast pomiędzy miastem a wsią. Poeta ubolewa, że: „[...] близкие мои – увы! – все горожане...”, „Непосвящённые! Напрасен с ними спор!”. Kreśli dowcipne sceny, w których żona i rodzina żartują z jego wędkarskiej pasji, nie rozumiejąc, co ciągnie go w chłodne wilgotne poranki nad wodę.

W utworze występuje także sielankowy opis wsi i życia jej mieszkańców. Oko wędkarza pokazuje to, co widać z perspektywy brzegu rzeki – świecące

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

niczym ogniste kropki w srebrzystej mgle okienka chatek, leżące na piasku białe koszule kąpiących się wieśniaków i ich wesołe krzyki:

С той стороны село. Среди серебристой мглы
Окошки светятся, как огненные точки;
Купанье там идёт: чуть слышен визг живой,
Чуть-чуть белеются по берегу сорочки,
Меж тем как слышится из глубины лесной
Кукушка поздняя да дятел молодой... (s. 353)

Umiłowanie owego niewinnego świata przyrody, pełnego barw, światła i powietrza, ptasich głosów, wyraźnie daje się odczuć w każdym wersie:

Картины бедные полунощного края!
Где б я ни умирал, вас вспоминаю, умирая:
От сердца пылкого всё злое прочь гоня,
Не вы ль, мира с людьми, учили жить меня! (s. 353)

Elegijna fraza wskazuje, że właśnie ten biedny w porównaniu w przepychem południowej przyrody pejzaż północnej ojczyzny jest poecie najbliższy. Kontemplacja owego spokojnego, pełnego pięknej prostoty świata ukształtowała go jako człowieka i twórcę. Przyroda jest dla Majkowa nie tylko nośnikiem wartości estetycznych, ale i etycznych. W harmonijnym świecie natury upatruje on źródeł dobra, piękna i prawdy („красота, добро, правда”). W światopoglądzie twórcy istotna jest zatem ta triada kategorii moralno-estetycznych, do której sięgają najwybitniejsi rosyjscy realiści tego okresu – Fiodor Dostojewski (1821–1881) i Lew Tołstoj (1828–1910).

W utworze autor kreuje postać nowej muzy, Wędkowania. To ona jest jego przewodniczką po świecie przyrody:

Нет, муза чистая, витай между озёр!
Где рыбе в затиши прохлада есть и тень,
Показывай мне, как рождается новый день;
И в миг, когда спадёт с природы тьмы завеса
И солнце вспыхнет вдруг на пурпуре зари,

Со всеми криками и шорохами леса

Сама в моей душе ты с богом говори!

Да просветлён тобой, дыша, как часть природы,

Исполнюсь мощью я и счастьем той свободы,

В которой праотец народов, дни катя

К серебристой старости, был весел, как дитя! (s. 355–356)

Muza Wędkowania odkrywa przed podmiotem lirycznym piękno i bogactwo wodnego świata. Dzięki niej otwiera się on na otaczającą go przyrodę. Ów moment zespolenia z naturą jest jednocześnie chwilą niezwykłego połączenia z Bogiem. Bohater, czując się częścią przyrody, jest pełen siły, wolności i radości. Osiąga stan przyrównywany do stanu boskiego w momencie stwarzania świata. Doświadczenie przyrody jest dla poety doświadczeniem boskiej obecności. Pierwiastek mistyczny ukazany jest przy tym przez autora bez zbędnego patetyzmu, przy pomocy prostego, plastycznego opisu, humoru, dowcipu (łączenie mowy potocznej ze stylem podniosłym).

Podsumowanie

Motywy arkadyjskie w poezji Apollona Majkowa pokazane są z perspektywy wygnańca/uciekiniera z urokliwej krainy lat dziecięcych, tęskniącego za sielankowym światem natury. Swoją mityczną Arkadię rekonstruuje w snach lub w sferze fantazji/wyobraźni poetyckiej. Namiastką realnego, choć zwykle krótkotrwałego powrotu do ziemskiego raju są dla poety momenty bezpośredniego kontaktu ze światem przyrody (namiętna pasja wędkowania). Świat przyrody ma nie tylko wartość estetyczną (piękno krajobrazu, bogactwo świata zwierząt i roślin), ale także etyczną (harmonia, spokój, dobro, naturalność i prawdziwość).

W przedstawianiu motywów arkadyjskich dominuje tradycyjne pozytywne ujęcie Arkadii, rozumianej przede wszystkim jako utracony urokliwy świat dzieciństwa. Poeta sięga najczęściej po klasyczny wyidealizowany obraz wiejskiej sielanki, przeciwstawiając mu negatywny obraz miasta. *Novum* stanowi fakt, że mimo motywów utraty, opuszczenia lub ucieczki z ziemskiego Edenu, powrót do niego jest możliwy. Podkreślić należy także fakt, że harmonijna, pełna arkadyjskiego spokoju atmosfera jest dominującą cechą liryki Majkowa, w której odzwierciedla się osobowość i poetycki światopogląd twórcy.

Joanna Dziedzic, *Последний кинем взгляд на бывший наш эдем! О мотивах...*

Bibliografia

- Abramzon T. J., «*Blažen, kto...*» v *russoj poezji XVIII–XIX vv.: iz istorii formuly*, „Problemy istorii, filologii, kul'tury” 2015, № 3 (49).
- Bogdanova O. A., *Russkaja literaturnaja usad'ba XIX–XX vv.: teoretičeskij aspekt issledovanij*, „Mundo Eslavo” 2020, № 19.
- Enciklopedija Brokhauza i Jefrona*, Sankt-Peterburg, Brokhaus-Jefron 1890–1907, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz/9266> [26.07.2021].
- Epsztejn M., «*Priroda, mir, tajnik vselejnoj...*»: *Sistema pejzažnyh obrazov v russoj poezji*, Moskva 1990.
- Kowalczyk W., *Twórczość Apollona Majkova i jej konteksty kulturowe*, Lublin 1991.
- Majkov A. N., *Izbrannye proizvedenija. Biblioteka poeta*, Leningrad 1977.
- Marecki Z., *Modele wiejsko-sentymentalnej Arkadii i jej funkcje we współczesnej polskiej powieści dla kobiet*, „Świat Tekstów. Rocznik Słupski” 2014, nr 12.
- Merežkovskij D. S., *A.N. Majkov*, „Filosofskie tečenija russoj poezji” 1896, <https://cyberleninka.ru/article/n/a-n-maykov/viewer> [6.06.2021].
- Olejniczak J., *Arkadia i małe ojczyzny: Vincenz, Stempowski, Wittlin, Miłosz*, Kraków 1992.
- Szczukin W., *Mit szlacheckiego gniazda. Studium geokulturologiczne o klasycznej literaturze rosyjskiej*, przeł. B. Żytko, Kraków 2006.
- Thiergen P., *Obrazy Arkadii v russoj literatury XVIII–XIX vv.* <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazy-arkadii-v-russkoy-literature-xviii-xix-vv> [20.06.2021].
- Warmiński A., *Mit arkadyjski a (nie)możliwość powrotu do stanu utraconej niewinności*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, Folia 30: *Studia Philosophica* 2 (2005).
- Žavoronkova T. F., Musaev F. A., *Koncept usadebnoj liriki v poetičeskom tvorčestve A.A. Feta. Aktualizacija problemy*, *Fundamentalnye issledovaniija* (naučnyj žurnal, <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=36245> [10.07.2021].